

İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi
Maliye Araştırma Merkezi Konferansları
47. Seri / Yıl 2005
Prof. Dr. Türkan Öncel'e Armağan

**AMARTYA SEN'İN ÖZGÜRLÜK VE
KALKINMA ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİNE BİR
BAKIŞ**

Prof. Dr. Hülya KIRMANOĞLU

İstanbul Üniversitesi
İktisat Fakültesi
Maliye Bölümü

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Amartya Sen'in refah, kalkınma ve özgürlükler üzerine düşüncesini tanıtmaktır. Bu düşüncenin temeli, özgürlüklerin genişletilmesinin kalkınmanın hem amacı ve hem de aracı olduğu şeklinde özetlenebilir. Amartya Sen'in refah iktisadına olan eleştirileri, kendisinin 'özgürlük olarak kalkınma' düşüncesinin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Amartya Sen'in işlevsellik ve yapabilirlik kavramları incelenmiş ve adil ve demokratik bir toplum için kamu politikalarının ve piyasanın rolü konusundaki düşünceleri üzerinde durulmuştur.

ABSTRACT

The aim at this study is to introduce the thought of Amartya Sen on welfare, development and freedom. Expansion of freedom is, according to Sen, both the primary end and the principal means of development. His critics to welfare economics is the point of departure toward his idea of 'development as freedom'. In this study, his capability approach is examined and his considerations on the role of public policy and of markets for a prosper, just and democratic society are explored.

GİRİŞ

1998 yılında Nobel Ekonomi Ödülünü almış olan ve halen Harvard Üniversitesinde iktisat ve felsefe profesörü olan Amartya Sen, bir yandan sosyal seçim teorisi içinde birey, seçim, rasyonellik gibi soyutlama düzeyi yüksek konularla ilgilenirken; diğer yandan, kalkınma, yoksulluk, yoksunluk, açlık gibi gerçek dünyanın gerçek sorunlarına eğilmiş ve çözüm önerileri ortaya koymuştur. Atkinson'a göre, Sen, iktisat bilimini çok geniş bir perspektiften ele alması ile modern iktisatçılar arasında özel bir yere sahiptir (Atkinson 1999, s.173).

Amartya Sen, ilk dönem çalışmalarında, Arrow'un imkansızlık teoremi ile bir tıkanma aşamasına giren refah iktisadına yeni bir açılım sağlamış ve sosyal seçim teorisinin araştırma alanını genişletmiştir. Bu çalışmada, Sen'in, refah iktisadına eleştirilerini ve yanısıra kalkınma ve refah konularına ilişkin ileri sürdüğü kavram ve değerlendirmelerini, kendi bakış açısı içinden tanıtmaya çalışacağız¹. Konunun boyutları çok geniş olduğu için, temel kavramsal kategorilerin tanıtılması ve ilgili oldukları yerde mevcut diğer kavramsal yapılarla karşılaştırma ile yetinilecektir.

---

¹ Sen'in, ayrı bir inceleme konusu olabilecek, sosyal seçim teorisi üzerine katkıları dışarıda bırakılacaktır.

Sen'in Eski ve Yeni Refah İktisadına Eleştirileri:

19. yüzyılda, iktisadın diğer sosyal bilimler arasında ayrı bir disiplin olarak belirmeye başlaması ile beraber, iktisadın steril teorilerden mi yoksa, değer yargıları içeren normatif önermelerden mi oluşacağı tartışmaları da (günümüzde de süren) başlamış oldu.

'Teorilerin politikalar ile bağlantısını kurma arzusu taşıyan düşünce ile, böyle bir bağlantının kesin bir şekilde kurulmasının imkansız olduğu düşüncesi arasındaki çelişki, iktisat teorisi içinde ayrı bir branşın doğmasına yol açtı Bu iki farklı yaklaşımın 'uzlaştığı' bir alan olarak refah iktisadı, 20. yüzyılın başından itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır' (Rothschild, K, 1993, s.55).

Kaynakların alternatif kullanımlar arasında nasıl daha iyi tahsis edilmesi gerektiğini araştıran refah iktisadı bu sorgulamaları daima bazı değer yargıları altında yapmıştır. Nihai amaç, refah iktisadının faydacı doktrinden esinlenerek kullandığı, insanların mutluluğudur. Soyut bir kavram olan mutluluk, haz veya tercihlerin tatmini gibi daha fiziksel olduğu düşünülen bazı duygularla tanımlanır.

Temellerini 18.yüzyıl filozoflarından Bentham'ın düşüncesinden alan faydacı felsefenin temel ilkesi, 'daha fazla sayıda kişiye daha fazla miktarda fayda' sağlanmasıdır. Amartya Sen, faydacı yaklaşımın aşağıda sıralanan üç temel bileşenden oluştuğunu vurgulamaktadır (Sen, A., 1997, s.278):

1. Sonuççuluk: Bir eylemin iyi ya da kötü olması, ortaya çıkan sonuca göre değerlendirilir.

2. Refahçılık: Sosyal refah fonksiyonları, bireylerin faydaları üzerinden tanımlanır.

3. Toplam Sıralama: Herhangi bir bireysel faydalar seti (sosyal refah fonksiyonu) bireylerin tek tek faydalarının toplamına eşittir.

Sen, faydacı yaklaşımın ve buna dayanan politika değerlendirmelerinin bir çok aksak ve yanlış yönleri olduğu kanaatindedir. Amartya Sen'in eserleri incelendiği zaman, muhtelif içerik ve tarzlarda, yukarıda sayılan unsurların hepsine karşı eleştiriler bulunabilir. Ancak en önemli eleştiri, değer kavramının sadece faydaya ve fayda üzerinden gelir ve servete dayandırılması konusundadır. Bunlar arasında en önemlisi, faydacı yaklaşımın, fayda dışında her şeyi gözardı etmesidir.

'Faydacılık, insan ile, insan olduğu için ilgilenmez; insan, mutluluk denilen o çok değerli şeyin bulunduğu yerdir'(Sen,A.,1997,s.308).

Sen'e göre, eğer bir fayda fonksiyonu tanımlanacaksa, bunun içine sadece mal tüketimi gibi materyel faydalar değil, hak ve özgürlük kavramları da yer almalıdır. Sen'in bu kavramları, nasıl refah iktisadına dahil ettiği aşağıda tartışılacaktır.

Faydacı yaklaşımın, Sen'e göre daha az dikkat çeken bir sınırlandırması, her şeyin refah ile ölçüldüğü dünyada, yoksul ve ezilenlerin bir çeşit ittifak yaparak kendi durumlarını normal kabul etmeleridir. Böylece, bu yükü dayanmayı öğrenirler ve yükün kendisini algılamaz hale gelirler (Sen, A., 1997, s.309).

Sen'in refah iktisadına bir diğer eleştirisi, gelir dağılımı konularında kayıtsız kalmasıdır.

'Faydacı matematik, mutluluğun dağılımındaki eşitsizlikleri gözardı eder, ne kadar gayri adil dağılırsa dağılsın, önemli olan toplam miktardır' (Sen A., 2000, s.62).

Sen, burada, faydaların ölçülebilir ve karşılaştırılabilir olduğu klasik refah iktisadından söz etmektedir; ancak şunu ilave etmek gerekir ki, faydaların ölçülebildiği eski refah iktisadında yine de, toplam fayda bir adalet kriteri olarak kullanılabilir. Öyle ki, gelirin azalan marjinal faydası postulasına dayanarak, gelir dağılımını düzelterek gelir transferlerinin yapıldığı bir sosyal durum, toplam faydayı artıracığı için, toplum için daha 'iyi' kabul edilebilir. Oysa, faydaların sıralanması koşuluna dayalı paretocu yeni refah iktisadında, adalet kriteri olarak kullanılacak hiçbir ölçü yoktur.

Sen'in paretocu refah iktisadına olan eleştirilerini, refah iktisadının iki temel teoremi üzerinden incelemeye çalışalım.

Paretocu refah iktisadında, farklı sosyal durumlar arasında pareto kriterine göre sıralama yapılmakta, yani bir kişinin faydasını azaltmadan bir diğerini artıran bir sosyal durum, 'pareto iyileştirme' sayılmaktadır. Ancak, bu kriter adalet açısından herhangi bir değerlendirme yapılmasına olanak sağlamaz. Yeni refah iktisadı, bireylerin, **mevcut gelir dağılımı içinde**, faydalarını en yüksek düzeye çıkaracak şekilde mal talep ettiklerini, veya üreticilerin maliyetlerini en düşük düzeyde tutacak şekilde üretim faktörü (sermaye ve emek) talep ettiklerini; davranışsal (homoeconomicus), kurumsal ve teknik (tam rekabet koşulları ile dışsallıkların ve azalan maliyetlerin mevcut olmadığı) varsayımlarla kabul eden neoklasik tam rekabetçi denge modelinin, aynı zamanda pareto optimum sonuçlar vereceğini (toplumsal refahı en yüksek düzeye çıkaracağını) garanti eder (Refah iktisadının 1.temel teoremi). Bu modelde, gelir dağılımı içsel olarak belirlendiği için, ortaya çıkan gelir dağılımı (üretim faktörlerinin gelirden aldıkları paylar), üretim faktörlerinin nispi kıtlıklarını yansıtmakta, ancak bu durum bir adalet meselesi olarak değil, bir etkinlik meselesi olarak görülmektedir. Eğer piyasanın serbest işleyişi sonunda ortaya çıkan gelir dağılımı, toplum tarafından adil bulunmuyorsa, piyasa kaynak dağılımını bozmamak koşuluyla- ki bu ancak bireylerin tercihlerini değiştirmeyen götürü (lump-sum) vergileme ve transfer yapısıyla mümkün olur- başlangıç servetleri, tanımlanmış herhangi bir sosyal refah fonksiyonuna göre yeniden dağıtılabilir. Bu koşul da refah iktisadının ikinci temel teoremi olarak gösterilmektedir.

Amartya Sen'in refah iktisadının iki temel teoremine olan eleştirileri 3 grupta toplanmıştır (Sen, A., 1997, s.94):

1. Varsayımların çok kısıtlayıcı olduğu yolundaki genel ve yaygın eleştiri.
2. Temel teoremden ileri sürülen başlangıç servetlerinin yeniden dağılımı konusunun aslında politik sürecin işleyişi ile ilgili bir mesele olduğu; hatta üretim araçlarının mülkiyetinin yeniden dağılımına kadar gidecek devrimsel bir mesele olduğu.

3. Eğer, yeniden dağılım piyasa süreci içinde kalınarak yapılacaksa, başlangıç kaynaklarını nasıl dağıtacağımızı karar vermemizi sağlayacak enformasyona sahip olmamız gerekir. Çünkü bu kararlar, kişilerin ne kadar çalışabilecekleri/üretebilecekleri ve ne kadar tüketecekleri/ihtiyaçları olduğu yolundaki enformasyonu gerektirir ki, eğer doğru enformasyon vermek çıkarlarına uygun değilse, kişiler, politika yapıcılarını pekala yanıtlayabilirler.

Sonuç olarak, Sen, Pareto optimallik ilkesine uzak durduğunu řu sözlerle açık olarak ifade etmiştir:

‘Pareto optimalliğinin ima ettiği, hiç kimsenin durumunu bozmadan bir kişinin daha iyi duruma getirilememesidir. O halde, bazı kişiler, açlık ve sürekli yoksulluk çekerken, diğer bazılarının zenginlik içinde yaşadığı bir toplumda, bu durumu düzeltmek için zenginlerin hazzının birazcık azaltılması bile pareto koşuluna ters düşecektir.’ (Sen,A.,1997, s.95)

Sen’in kalkınma ve refah konusundaki çalışmalarının çok daha kapsayıcı genel çerçevesini anlayabilmek için özgürlük ve yapabilirlik (capability) kavramlarını incelememiz gerekmektedir.

Sen’de Özgürlük ve Yapabilirlik Kavramı:

Amartya Sen’in ‘kalkınma’ üzerine geliştirdiği kavramlar arasında özgürlük kavramının çok önemli bir yeri vardır. Ancak, Sen için özgürlük, bir çok liberal iktisatçı için olduğundan farklı bir anlam taşımaktadır. Özgürlükler sadece seçme ve seçilme hakkı gibi formel özgürlükleri değil, fakat eğitim ve sağlık hakkı gibi reel özgürlükler de kapsar.

‘..Özgürlüklerin en önemli tarafı, bireylerin önceliklerini seçme konusundaki değerlerinin tamamen kendilerine ait olmasıdır...Birey özgürlükleri sosyal bir üründür; bireysel özgürlükler ile bireysel özgürlükleri genişletmek için yapılan sosyal düzenlemeler arasında karşılıklı bir ilişki vardır’(Sen, A., 2000, s. 30-31).

Bireysel özgürlüklerin genişletilmesi, daha iyi sosyal düzenlemeler yapılmasını sağlarken, sosyal düzenlemeler daha etkin ve adil oldukça, bireysel özgürlükler de artar. Sen’e göre, kalkınma, özgürlükleri kısıtlayan engelleri ortadan kaldırma sürecidir.

Elbette maddi zenginlik özgürlüklerin genişletilmesi için çok önemlidir; ancak özgürlük kavramı, siyasi ve medeni haklardan, eğitim ve sağlık imkanlarına kadar çok daha geniş bir alanı kapsamaktadır (Sen, A., 2000, s.3). ‘Özgürlüksüzlük (unfreedom), politik özgürlüklerin (oyverme hakkı ve diğer yurttaşlık hakları) kısıtlanması kadar, iktisadi yoksulluk ve sosyal hak ve fırsatların yoksunluğu gibi nedenlerle de ortaya çıkar’(Sen, A., 2000, s.17).

Bireyin özgürlükleri kavramı da yapabilirlik kavramı üzerine kurulmuştur. Yapabilirlik teriminin kavramsal içeriği tek bir kelime ile ifade edilemeyecek kadar geniştir. Yapabilirlik, bireyin ne olmak ve ne yapmak istediğine ilişkin değerleri ve seçişleri; bir anlamda kişinin varolabilme imkanlarıdır. Sen’de yapabilirlik meselesini incelerken, önce işlevsellikleri (functioning) anlamalıyız.

‘İşlevselliklerin kapsamı, iyi beslenme, önlenebilir hastalıkları nedeniyle ölmeme, okur yazar olma gibi temel işlevlerden, özsaygı, toplum hayatında yeralma gibi daha karmaşık ve sofistike başarılarla kadar uzanır. İşlevselliklerin farklı şekilde seçilmesi ve ağırlıklandırılması ile farklı yapabilirlik (capability) setleri oluşturulabilir (Sen, 1992, s.5). Yapabilirlik, bir işlevsellikler vektörü setidir, ve her birey için farklıdır.

‘Yapabilirlik, bir çeşit özgürlüktür; alması işlevsellik kombinasyonları arasından kişinin en çok değer verdiği ‘hayat tarzı’ni seçebileceği bir özgürlük’ (Sen, A., 2000, s.75). Rawls’un ‘temel mülkiyetler’² kavramından ayırdığı en önemli husus da budur. Rawls’un kavramsal çerçevesinde ‘temel mülkiyetler’ sadece gelir ve serveti değil, özgürlükler, fırsatlar ve özsaygıyı da kapsayan çok daha geniş bir ifade olmakla birlikte, Sen’in ‘yapabilirlik’ kavramı kadar bireye özel değildir; örneğin kişilerin hasta, sakat veya yaşlı oluşları gibi özel durumlarını dikkate almaz.

Sen’in düşüncesinde yapabilirlik, dolayısıyla özgürlük, ile kalkınma arasında çok önemli bir bağlantı vardır. Bu bağlantıyı kavrayabilmek için, Sen’in düşüncesinin özünü oluşturan ‘özgürlük olarak kalkınma’ kavramını incelemeliyiz.

Özgürlük Olarak Kalkınma:

Sen’e göre kalkınma, reel özgürlüklerin genişletilmesi sürecidir. İnsan özgürlükleri üzerinde yoğunlaşma; sanayileşme, teknolojik gelişme, kişisel gelirlerin artması veya GSMH’nin büyümesi gibi dar kapsamlı bir kalkınma üzerine düşünmekten çok farklıdır. Sen’e göre amaçların ve araçların birbirinden ayrılması çok önemlidir. Örneğin GSMH artışı bir amaç değil, araçtır. Amaç temel özgürlüklerin genişletilmesidir. Özgür bir toplumun yolunu açmak için baskıların, hoşgörüsüzlüğün, sosyal yoksunlukların ortadan kaldırılması gerekir.

‘Bir toplumun başarısı, toplumdaki bireylerin sahip oldukları temel özgürlüklerle değerlendirilir. Bu değerlendirmede odak noktası fayda, reel gelir veya prosedürel özgürlükler gibi değişkenlere odaklanan diğer normatif yaklaşımlardan farklıdır (Sen, A., 2000, s.18).

Öyleyse, bu temel özgürlükler nasıl kazanılacaktır? Bu konuda, aynı zamanda Sen’in çalışmalarının özünü oluşturan düşünce şudur: bireylerin ‘yapabilirliklerini’ sağlamak, diğer bir deyişle, ne yapmak ve ne olmak istediklerine bağlı olarak erişmeleri gereken işlevselliklerin (functioning) sunulması. Bunlar nasıl sunulacak diye sordüğümüz zaman, doğru kamu politikaları ile sunulmaları gerektiği cevabı ile Sen’in bir çok çalışmasında karşılaşırız. Ancak, bu konuda, klasik beşeri gelişme literatüründen farklı olarak Sen’in literatüre taşıdığı, daha önce sözü edilen özgürlük düşüncesine bağlı olarak ortaya çıkan bir ‘enformasyon’ meselesi söz konusudur. Madem ki, bir yandan, sadece gelir parametresini göz önüne alarak düzenlenen sosyal ve iktisadi politikalar, gerçek ihtiyaçları göz önüne almaz ve diğer yandan, bireylerin en çok değer verdikleri hayat tarzını seçme özgürlükleri vardır; öyleyse kamu politikalarını oluştururken, bunların ne olduğuna ilişkin doğru enformasyona ihtiyaç vardır. İşte bu

² Rawls’un , ‘primary goods’ karşılığı olarak ‘temel mülkiyetler’ terimi ‘Plato’dan Rawls’a Siyasi Düşünce Tarihi’ Larry Arnhart (Adres Yayınları 2003) adlı kitabın Türkçe çevirisinden alınmıştır.

enformasyonu sağlayacak olan, Sen'e göre, katılımcı bir demokrasidir. Sen'in düşüncesinde katılımcı demokrasi fikri önemli bir yer tutmaktadır. Ancak, bu fikir oldukça soyut düzeyde tartışılmakta, gerçekte kalkınma sorunu yaşayan ülkelerin sosyal, siyasi, kültürel açıdan bakıldığı zaman katılımcı demokrasiye çok da yakın olmadıkları gerçeğinden çok fazla söz edilmemektedir. Sen'in bu konuda daha çok üzerinde durduğu konu, yoksulluk, açlık ve bunlarla, somut düzeyde nasıl mücadele edileceğidir.

Yoksulluğun tanımı literatürde en çok gelire bağlı olarak yapılmaktadır. Tabii ki gelir, doğru tanımlandığı takdirde, yoksullukla çok yakından ilişkilidir. Ancak, yoksulluğu sadece gelire ilişkilendirmek, Sen'e göre, doğru değildir. Daha önce sayılan temel işlevselliklere sahip olmamak yoksulluğun çok önemli göstergeleri arasındadır. Örneğin çocuk ölüm oranları, yetersiz beslenme, okuryazar olmama gibi göstergeler artık Birleşmiş Milletler Kalkınma Raporları'nda yer alan yoksulluk endekslerinde önemli yer tutmaktadır. 1992 yılından itibaren yapılan bu değişikliklerde Amartya Sen'in önemli katkıları olmuştur.

Güneydoğu Asya'nın bazı bölgelerinde (örneğin Hindistan'ın Kerala bölgesi) gelir düzeyi çok daha düşük olduğu halde, örneğin siyah Amerikalılara göre, işlevselliklerin çok daha iyi olduğu (eğitim, sağlık, iyi beslenme gibi) gerçeği vurgulanırken, bu durumun, bu bölgelerde, eğitim, sağlık, gıda dağıtımı gibi konularda kamu politikalarının çok başarılı olarak uygulanmasının sonucu olduğu belirtilmiştir (Sen, A., 2000, s.108; Sen, A.,1992, s.128).

Açlık konusu da Sen'in bir çok çalışmasında ele aldığı bir konudur. Bu çalışmalarda en çok vurgulanan husus, açlığın, çoğu zaman ekonomik yetersizliklerden değil, fakat demokratik kurumların (otoriter idareler, baskı altında bir basın, yetersiz enformasyon gibi) aksaklığından kaynaklandığıdır. Sen, bu durumlara örnek olarak 1958-61 yılları arasında Çin'de yaşanan 30 milyon kişinin ölmesine neden olan açlık dönemini gösterir (Sen A., 2000, s.181).

Amartya Sen'de Adalet Kavramı:

İktisat disiplini içinde adalet teorilerine ilişkin iki temel yaklaşım vardır. Bir tanesi, adil bir toplumun ortaya çıkması için (üretim ve bölüşüme ilişkin) toplumsal kuralların ve kurumların işleyiş **sürecinin** adil olması gerektiğini (bütün liberter adalet teorileri böyledir), ikincisi ise adil bir toplum için **sonuçların** adil olması gerektiğini ileri sürer (devletin müdahale yanlısı adalet teorileri).

Sen'in yaklaşımı ise, sürecin adil olması yaklaşımı ile sonucun adil olması yaklaşımının arasında bir uzlaşma arayışındadır. Sen, adalet ve eşitlik konusunda bir değerlendirme yapmadan önce, neyin eşitliği sorusunu sorar. Bütün sosyal adalet teorileri bir eşitlik arayışı içindedir. Gelir eşitlikçileri gelirin eşit olmasını, klasik faydacılar faydaların eşit ağırlıklı olmasını, liberterler haklar ve özgürlüklerin eşit dağılmasını savunurlar. Sen'e göre bir eşitlik türünü kıstas olarak alırsak, diğer bütün teoriler eşitliksizci görünecektir (Sen,A.,1992, s.12-13). Sen'e göre, önemli olan, seçilen kıstasa ilişkin olarak doğru enformasyona sahip olmaktır. Sen'in düşüncesinde eşitlik sorunu daha çok özgürlüklerle ilgili bir sorundur.

Sen'e göre, araççı bir perspektifle, 5 farklı özgürlük ayrıştırılabilir: 1. siyasi özgürlük 2. iktisadi imkanlar 3. sosyal fırsatlar 4. şeffaflık garantisi 5. koruyucu sosyal güvenlik.

Sen'in yaklaşımında demokrasi, kendisi için, bir süreç olarak, değerlendirilmiş olsa da, Sen bu araççı özgürlükleri de çok önemser (Sen, A., 2000, s.37-38). Bunlar arasında siyasi özgürlük (seçme ve seçilme hakkı, ifade özgürlüğü, özgür basın vs.) ve şeffaflık formel demokrasi için tabii ki vazgeçilmez özgürlüklerdir. Ancak meselenin iktisadi ve sosyal yanı da en az, siyasi yanı kadar önemlidir.

Sen'e göre, ekonomik hak edişler (entitlement) ile ekonomik zenginlik arasındaki ilişki çok iyi kurulmalıdır. Burada önemli olan sadece toplam zenginliğin artması değil, toplam zenginliğin hak edişler temelinde nasıl dağıldığıdır. Bu noktada liberter düşünür Nozick'in kullandığı temel kavram olan 'hakediş' kavramını kullansa da arada önemli bir fark vardır. Sen'in Nozick'ten ayrıldığı nokta şudur. Nozick, hakların dağılımını adaletin gereği olarak modeline dahil eder ancak, bunların ortaya çıkardığı sonuçlar ile ilgilenmez. Sen'e göre, sağlık, eğitim, iyi beslenme gibi temel haklar, hiçbir özgürlük önceliğine feda edilemez (Sen, A., 2000, s. 66).

Sen'in analizinde, bu hakların ve fırsatların her biri, bireylerin genel 'yapabilirliklerini' geliştirmeye yardım eder. Kamu politikaları, bu ayrı fakat karşılıklı ilişkili özgürlüklerin geliştirilmesi aracılığı ile insanın yapabilirliğini ve genel özgürlükleri besler. Diğer bir deyişle, özgürlükler hem araç hem de amaçtır. Farklı türde özgürlükler (iktisadi, siyasi, sosyal) sürekli olarak birbirlerini besler (Sen, A., 2000, s.10).

Sen modelinde birey, analizin temel yapıtaşı olmakla birlikte; neoklasik özçıkarcı birey modelinden çok farklıdır. Sen'e göre, bireyin etik davranışları sadece özçıkarcı modele dayanmaz. Bireyin ahlaki yargılarının dikotomik bir yanı vardır. Bir yanda kendi çıkarını düşündüğü refah yanı, diğer yanda kendisi dışında, diğergam amaçlarla dürtülenen ve diğergam hedef ve değerlere yönelen bir sosyal aktör yanı. Bu iki yan birbirinden tamamen bağımsız değildir ve birindeki bir artış diğerini de etkiler (Sen, A., 1987, s.40-41). Ancak, Sen'e göre, kapitalist etik, ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi, çevrenin korunması, piyasa dışı çeşitli dayanışma ihtiyaçlarının sağlanması bakımından oldukça sınırlı bir etkiye sahiptir (Sen, A., 2000, s.263).

Piyasaların Rolü:

Özgürlüklerin kısıtlanması, Sen'e göre, bazen doğrudan otoriter rejimlerle ilgili olduğu halde, bazen de ekonomik yoksulluklardan, eğitim ve sağlık imkanlarının adaletsiz dağılımından ve toplumda barışı ve düzeni sağlayan etkin kurumların yetersizliğinden ortaya çıkar. Ancak, sonuçta, ekonomik yoksulluklar, sosyal ve politik baskıları ve bunlar da ekonomik yoksullukları yaratır. Bu noktada, Sen, piyasaların rolünü önemsemektedir. Özellikle emek piyasasına serbestçe girilebiliyor olması, emeğin baskı ve bir tür kölelik altında olduğu rejimi çözeceği için, özgürleştirici olacaktır Aynı şekilde küçük üreticilerin geleneksel yapılarda pazara ulaşma imkanlarının olmaması yoksulluklarının nedenleri arasındadır. Piyasanın özgürleştirici olma yoluyla kalkınmaya katkıda bulunması, Sen'e göre, piyasanın ekonomik büyüme

veya sanayileşme sağlayıp sağlamadığından tamamen ayrı bir konudur (Sen, A., 2000 s.7).

Sen'in kalkınma tasavvuru iktisadi, sosyal ve siyasi yönleri birleştiren bir düşüncedir. Bu düşüncede, piyasa, piyasa benzeri kurumlar, hükümetler, yerel yönetimler, siyasi partiler, eğitim düzenlemeleri ve hatta medya önemli yer tutar. Bunların yanında, toplumun normları ve değerleri de özgürlüklerin nasıl kullanıldığı üzerinde belirleyici olmaktadır (Sen, A., 2000, s.9).

Piyasaların düzgün işleyişi bir yandan yasal kurumların varlığı (sözleşmeden doğan hakları destekleyen etkin yasal yapılar), diğer yandan davranışsal etik ile mümkündür (Sen, A., 2000, s.262).

Piyasa, asla görünmez el değil, düzenlenmesi gereken bir kurumdur. Piyasanın hakkaniyetli sonuçlar vermesi için, bu sürece katılan herkesin temel eğitim, sağlık, beslenme konularında eşit imkanlara sahip olması gerekir. Sen, bunlar arasına toprak gibi doğal kaynakların adil dağıtımını da dahil eder.

'Gelişmiş ülkelerin gelişme tarihini incelediğimiz zaman, ciddi düzeyde kamu eğitim, kamu sağlığı hizmetlerinin sağlandığı ve toprak reformlarının yapıldığını görüyoruz... Bugün bazı çevrelerde, insani gelişme konusunun gelişmekte olan ülkeler için bir lüks olduğu yönünde bir yargı var... Kamu bütçeleri sağlık ve eğitim yerine askeri harcamalar gibi sosyal faydaları çok az olan alanlara ayrılıyor. Mali kısıntı denildiği zaman bundan öğretenler ve sağlık çalışanları değil askerler korkmalıdır.'

(Sen, A., 2000, s.143-145)

Sonuç Olarak:

Amartya Sen, uzmanlaşmanın ürkütücü boyutlara ulaştığı günümüzde, iktisadın felsefe ve siyaset bilimi gibi diğer sosyal bilim dalları ile bağlantısını kuran ve bunu geliştirmekte olan ülkelerin yoksulluk ve kalkınma sorunları ile birlikte ele alan bir iktisatçı ve düşünürdür. Amartya Sen'in düşüncesinin temellerini 17. yüzyıl liberal filozoflarında, Locke gibi, bulabiliriz. Ancak 20. yüzyılda karşı karşıya kalınan kalkınmışlık meselesi Sen'in liberalizm anlayışına zorunlu olarak eğitim, sağlık, beslenme konularında kamu politikalarını önemli bir şekilde dahil eder. Sen'in burada üzerinde durduğu husus, bu politikaların ancak şeffaf, demokratik ve katılımcı bir yönetim ile başarılı olabileceğidir. Bu konu, geliştirmekte olan ülkelerin demokrasi kültürleri göz önüne alındığı zaman, daha üzerinde çok çalışmamız gereken bir konu olarak görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Atkinson, A.B, ‘The Contributions of Amartya Sen to Welfare Economics’, *Scandinavian Journal of Economics*, June 1999, vol. 101, no. 2, pp. 173-190.
- Rothschild, K., 1993, **Ethics and Economic Theory**, Edward Elgar.
- Sen, A., 1987, **On Ethics and Economics**, Basil Blacwell.
- Sen, A., 1992, **Inequality Reexamined**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Sen, A., 1997, **Resources, Values and Development**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Sen, A., 2000, **Development as Freedom** , Anchor Books, New York.